

FORMÁLNE A NEFORMÁLNE VZDELÁVANIE DOSPELÝCH ODSÚDENÝCH – SÚČASNÝ STAV, FUNKCIE A PROBLÉMOVÉ MIESTA NA SLOVENSKU

Dominika Temiaková¹, Silvia Lukáčová², Marek Lukáč³

¹Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky, Dražovská 4, 949 01 Nitra, Slovenská republika

²Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Ul. 17 novembra č. 1, 081 16 Prešov, Slovenská republika

³Prešovská univerzita v Prešove, Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín, Ústav rómskych štúdií, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, Slovenská republika

Podáno: 18. 9. 2022, Prijato: 10. 3. 2023

Link to this article: <https://doi.org/10.11118/lifele20231301051>

To cite this article: TEMIAKOVÁ DOMINIKA, LUKÁČOVÁ SILVIA, LUKÁČ MAREK. 2023. Formálne a neformálne vzdelávanie dospelých odsúdených – súčasný stav, funkcie a problémové miesta na Slovensku. *Lifelong Learning - celoživotní vzdělávání*, 13 (1): 51–77.

Abstrakt

Väzenské vzdelávanie je súčasťou penitenciárneho zaobchádzania v mnohých krajinách v podobe formálneho vzdelávania, neformálneho vzdelávania a kultúrno-osvetovej činnosti. Avšak tam, kde restriktívne opatrenia limitujú empirický výskum v oblasti väznenstva, ako je tomu v Slovenskej republike, máme len málo poznatkov o procese a výsledkoch vzdelávania odsúdených. Hlavným cieľom tejto štúdie je

parciálne zodpovedať na otázku, či je aktuálne nastavené vzdelávanie odsúdených orientované na žiaduce osobnostné zmeny odsúdených, alebo skôr prináša výhody pre penitenciárny systém. Túto otázku sme sa rozhodli teoreticky zodpovedať na základe nedávno realizovaných výskumov autorov, ktoré boli publikované v podobe štúdie a monografie, a priniesli nové poznatky o neformálnom vzdelávaní odsúdených žien a pohľade učiteľov, ktorí vzdelávajú odsúdených v stredoškolskom vzdelávaní vo väznici. Štúdia zároveň ponúka prehľad o charaktere vzdelávania odsúdených na Slovensku.

Kľúčové slová: vzdelávanie odsúdených, druhošancové vzdelávanie, formálne vzdelávanie, neformálne vzdelávanie, učitelia, odsúdené ženy

FORMAL AND NON-FORMAL EDUCATION OF ADULT CONVICTS - CURRENT STATUS, FUNCTIONS AND PROBLEM AREAS IN SLOVAKIA

Abstract

Correctional education is a part of penitentiary treatment in most countries; it takes place in the form of formal and non-formal education, and cultural and edifying activities. However, where strong restrictive measures limit empirical research in this area, as in Slovakia, there is very little knowledge about the process and results of correctional education. The main goal of this study is to try to answer the question of whether the currently set education of convicts is oriented towards desirable personality changes of convicts or rather brings benefits to the penitentiary system. We decided to answer this question on the basis of the authors' recent research, which was published in the form of a study and a monograph and brought new knowledge about the informal education of convicted women and the perspectives of teachers who educate convicts in secondary education in prison.

At the same time, the study offers an overview of the nature of the education of convicts in Slovakia.

Keywords: prison education, second chance education, formal education, non-formal education, teachers, inmate women.

1. CHARAKTER VZDELÁVANIA V SLOVENSKÝCH VÄZNICIACH

Tak, ako vo väčšine európskeho sveta (vynímajúc súkromné väznice, ktoré sú napríklad v Maďarsku), aj v Slovenskej republike zabezpečuje výkon trestu odňatia slobody jediný orgán - Zbor väzenskej a justičnej stráže (ďalej len Zbor), ktorý plní významné a nenahraditeľné úlohy – okrem ochrany spoločnosti pred páchatelom zastáva ešte významnejšiu a náročnejšiu úlohu, a to resocializáciu (sociálnu rehabilitáciu) uväznených osôb, ktoré sa, ak nie sú odsúdené na doživotie, raz do spoločnosti prinavrátia. Ferenčíková (2020, s. 311) však upozorňuje, že „otázka výstavby súkromných väzníc rezonuje čoraz viac aj v odbornej verejnosti v Slovenskej republike, podobne ako v iných krajinách“.

Pri cielevej skupine odsúdených sú otázky vychovávateľnosti, vzdelávateľnosti a prevýchovy snád' najpálčivejšie. Nech je všeobecná, ale i odborná mienka o možnosti prevýchovy dospelých akákoľvek, naratív bezvýznamnosti, či dokonca samoúčelnosti vzdelávania odsúdených nemôže v žiadnej modernej spoločnosti 21. storočia nachádzať svoje miesto. Resocializačné pôsobenie na odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody predpokladá sledovanie výchovných a vzdelávacích cieľov vo všetkých činnostiach zaobchádzania s odsúdenými (cielené v oblasti vzdelávania, pracovnej činnosti a voľnočasových aktivít). K hlavným formám zaobchádzania, ktoré vypovedajú o vonkajšom usporiadaní aktivít, pričom sa viažu na počet odsúdených, patria:

- individuálne formy zaobchádzania – sem patria všetky výchovné, vzdelávacie, poradenské, pracovné, duchovné, voľnočasové či záujmové aktivity, ktoré sa realizujú s jedným odsúdeným,
- skupinové formy zaobchádzania – sem patria všetky komunitné stretnutia realizované za účelom edukácie, duchovnej služby, pracovnej či kultúrno-osvetovej činnosti, ako aj komunitné aktivity odsúdených (napríklad samospráva odsúdených).

Vzdelávanie odsúdených plní významnú resocializačnú funkciu, keď umožňuje odsúdeným aj počas výkonu trestu odňatia slobody získať kvalifikáciu, rekvalifikáciu či zvýšenie stupňa vzdelania, s cieľom zlepšiť vyhliadky odsúdených po ukončení trestu na lepšie uplatnenie na trhu práce. V zahraničnej odbornej diskusii (napríklad Warner, 2007; Coates, 2016 a ďalší) sa ale čoraz častejšie stretávame aj s iným ako inštrumentálnym ponímaním vzdelávania – vzdelávanie odsúdených nemá smerovať len k získaniu kvalifikácie potrebnej na trhu práce, ale má sledovať i širšie ciele humanizácie spoločnosti prostredníctvom kultivácie osobnosti človeka. Takáto filozofia je prijímaná a východiská z nej sú uplatňované napríklad v severských krajinách (bližšie pozri napríklad Langelid, Mäki, Raundrup & Svensson, 2009).

Na Slovensku je vzdelávanie v podmienkach výkonu trestu odňatia slobody možné diferencovať do dvoch relatívne samostatných oblastí. Legislatívne nie sú vymedzené, uvádzame ich len pre potrebu rozlíšenia vzdelávania odsúdených ako súčasť penitenciárneho zaobchádzania:

- penitenciárne vzdelávanie a
- subsystém formálneho vzdelávania s cieľom získania stupňa vzdelania – druhošancové vzdelávanie odsúdených.

V praxi je možné pomenovať rozdiely medzi nimi (najmä z pohľadu organizácie vzdelávania, dĺžky vzdelávania, personálneho zabezpečenia, výsledkov a najmä cieľov vzdelávania), ale v legislatíve sú vnímané ako súčasť jednotného systému zaobchádzania s odsúdenými.

V slovenských podmienkach vzdelávanie odsúdených, ako jeden z prostriedkov zaobchádzania, upravuje niekoľko dokumentov, a to *Zákon č. 475/2005 Z. z. o výkone trestu odňatia slobody*, *Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky č. 368/2008*, ktorou sa vydáva *Poriadok výkonu trestu odňatia slobody* novelizovaná *Vyhláškou č. 500/2013*, ktorou sa mení a dopĺňa, a *Rozkaz generálneho riaditeľa Zboru väzenskej a justičnej stráže č. 7/2009 o vzdelávaní a organizovaní záujmových aktivít a aktivít vo voľnom čase obvinených a odsúdených*.

Zákon č. 475/2005 Z. z. (§ 32) charakterizuje vzdelávanie odsúdených ako súhrn aktivít, založených na aktívnej účasti odsúdeného, zameraných na jeho začlenenie do spoločnosti v súlade s jeho osobnými a spoločenskými potrebami. Druhy vzdelávania odsúdených podľa *Vyhlášky Ministerstva č. 368/2008... sú:*

- všeobecnovzdelávacia výučba,
- kultúrne a športové činnosti,

- sociálne vzdelávanie,
- bezplatné využívanie fondov knižnice.

Všeobecnovzdelávacia výučba predstavuje segment formálneho vzdelávania, v ktorom sa získava stupeň vzdelania a kvalifikácia, čo možno označiť ako druhošancové vzdelávanie. Ostatné spomenuté druhy vzdelávania odsúdených možno zaradiť pod neformálne vzdelávanie.

1.1 Formálne vzdelávanie - druhá šanca pre odsúdených

Vzdelávanie odsúdených vo formálnom vzdelávaní musí byť organizované tak, aby bolo možné odsúdeným po absolvovaní vzdelávania vydať oficiálne doklady o ukončení štúdia akreditovanou inštitúciou. Zákon pamätá aj na to, že stigma výkonu trestu pôsobí v civilnom živote výrazne negatívne, a preto z dokladu o vzdelaní nesmie byť zjavné, že bol získaný počas výkonu trestu. Hoci sa v našej legislatíve nepoužíva termín druhošancové vzdelávanie, v zákone je zadané, že „odsúdenému, u ktorého sú na to predpoklady, sa umožní, aby získal základné vzdelanie, stredné odborné vzdelanie, úplné stredné vzdelanie alebo sa zúčastnil iných foriem vzdelávania, ktoré mu umožnia získať alebo zvyšovať si pracovnú kvalifikáciu“ (§ 32, bod 2). Zákon explicitne nepredpisuje, v akej forme má vzdelávanie odsúdených prebiehať, čo znamená, že škola môže zvoliť dennú, externú, respektíve večernú formu. Mala by však prihliadať na individuálne charakteristiky vzdelávaných odsúdených a odlišnosti podmienok, v ktorých je takéto vzdelávanie realizované.

Vzdelávanie, smerujúce k získaniu stupňa vzdelania, je poskytované externou školskou inštitúciou (najčastejšie sú to základné školy a stredné odborné školy zahrnuté v štátom kontrolovanej sieti školských inštitúcií), v ktorej vzdelávací proces vychádza zo základných pedagogických dokumentov, nie z princípov vzdelávania dospelých. V druhošancovom vzdelávaní dospelých sa primárne nesledujú výchovné ciele, ale každé vzdelávanie odsúdených by malo mať aj resocializačný charakter.

Druhy formálneho vzdelávania odsúdených sú uvedené vo Vyhláske Ministerstva č. 368/2008..., podľa ktorej môžu odsúdení absolvovať:

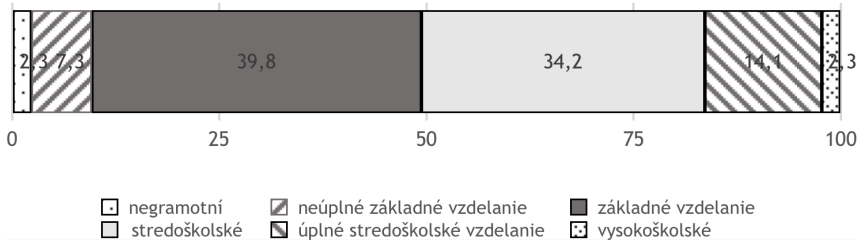
- dokončenie základnej školy,
- rekvalifikačný kurz, kurz na zvýšenie alebo rozšírenie kvalifikácie,
- zaučenie alebo vyučenie vo vybraných učebných odboroch,
- štúdium na strednej škole.

Systém druhošancového vzdelávania v ústavoch pre výkon trestu odňatia slobody pre dospelých možno z legislatívneho hľadiska označiť za ošetrový a prepracovaný. Okrem spomenutých zákonov súvisiacich s výkonom trestu umožňuje základným a stredným školám participovať na tomto vzdelávaní aj Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (Školský zákon). Iniciátorom vzdelávania môže byť ústav pre výkon trestu odňatia slobody, ktorý osloví s návrhom na vzdelávanie školu, alebo základná či stredná škola. Následne je povinnosťou školy vypracovať individuálny študijný plán, schválený riaditeľom školy (§ 26 Školského zákona). Do stredoškolského odborného vzdelávania sa môžu zapojiť aj tí odsúdení, ktorí nemajú ukončené nižšie stredné vzdelanie, resp. nedokážu doložiť doklad (vysvedčenie) o jeho absolvovaní (§ 62 ods. 4). Doplnenie základného vzdelania odsúdených sa v ústavoch realizuje prostredníctvom Kurzů na získanie nižšieho stredného vzdelania v rozsahu 80 hodín. Po podmienenom prepustení môžu odsúdení pokračovať v štúdiu a ukončiť ho na základe individuálneho učebného plánu vypracovaného strednou školou (Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní, § 26). Odsúdeným v diferenciacnej skupine „A“ môže ústav pre výkon trestu odňatia slobody povoliť a sprostredkovať aj vysokoškolské vzdelávanie v externej forme štúdia s výnimkou ústavov s maximálnym stupňom stráženia (Zákon č. 475/2005 Z. z. o výkone trestu odňatia slobody, § 32). Vysokoškolské vzdelávanie sa však podľa štatistických údajov nerealizuje.

Ústav na zabezpečenie vzdelávania zriaďuje učebne, detašované triedy, alebo aj triedy pre praktické vyučovanie. Elokované pracovisko (detašovaná trieda) je „trvalo zriadený uzatvorený priestor, v ktorom sa uskutočňuje pravidelná výchovno-vzdelávacia činnosť a riadi sa školským vzdelávacím programom školy, ktorej je súčasťou“ (Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, § 19, ods.7). Ústav poskytuje priestor pre zriadenie triedy pre teoretické vyučovanie alebo dielne pre praktické vyučovanie. Materiálne a didaktické vybavenie tried a dielní je v kompetencii školy.

Kto a ako využíva druhú šancu počas výkonu trestu? V Slovenskej republike bolo v roku 2021 odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody spolu 8 674 osôb (z toho 35 mladistvých) (Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2021, 2022), ich vzdelanostná úroveň je skutočne heterogénna (Graf 1).

Najpočetnejšiu a percentuálne aj najvýznamnejšiu skupinu dospelých odsúdených v Slovenskej republike tvoria v posledných rokoch (rok 2021 nevynímajúc, ide však o dlhodobý trend) odsúdení so základným a (neúplným) stredoškolským vzdelaním. Práve u týchto skupín odsúdených sa

Graf 1: Vzdelanostná úroveň dospelých odsúdených v roku 2021

Zdroj: Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2021 (2022)

vytvára predpoklad zúčastňovať sa na druhošancovom vzdelávaní. Vysoké je však percento odsúdených s neúplným základným vzdelaním, ktoré sa v posledných piatich rokoch v priemere pohybuje na úrovni okolo 8 % (v roku 2021 to bolo 7,3 %). Nezanedbateľné je i percento negramotných odsúdených, ktorí tvoria každoročne okolo 2 % (cca 200 osôb). Práve pre túto skupinu odsúdených je vzdelávanie v Kurze na získanie nižšieho stredného vzdelania v rozsahu 80 hodín, ideálne na základných školách, významnou príležitosťou získať úplné základné vzdelanie v školskom systéme, čo je nevyhnutnou podmienkou pre pokračovanie v odbornom vzdelávaní. Odsúdených s úplným stredoškolským vzdelaním bolo v roku 2021 v našich väzniciach 14 %.

Paleta poskytovateľov druhošancového vzdelávania v podmienkach výkonu trestu odňatia slobody na Slovensku je pomerne rôznorodá. Odsúdení však predstavujú skupinu, ktorá je charakteristická odlišnými vzdelávacími potrebami, na čo by mal systém vzdelávania druhej šance reagovať v celom didaktickom procese. Taxman (1998) v tejto súvislosti konštatuje, že formálne vzdelávacie programy sú vo väzniciach dostupné, ale sú ponúkané uniformne bez ohľadu na individuálne vzdelávacie potreby a preferencie odsúdených. Ak má byť vzdelávanie efektívne, vzdelávacie programy musia zohľadňovať špecifické potreby odsúdených, ktoré pramenia zo špecifických charakteristík tejto skupiny (nízke sebavedomie, nízke aspirácie, ťažkosti s učením sa, závislosť na alkohole a i.) (Inmate education, 2002).

Formálne vzdelávanie sa v slovenských penitenciárnych podmienkach realizuje ad hoc na základe zmlúv, dohôd a ochoty spolupracovať medzi školskými inštitúciami a Zborom. Neexistuje teda celoplošný model, sieť škôl

poskytujúcich vzdelávanie, a preto sa ponuka formálneho vzdelávania a jeho zameranie značne teritoriálne odlišujú. To, aké študijné odbory sú odsúdenými najčastejšie navštevované, úzko súvisí s možnosťami lokálneho trhu práce, ktorý vytvára príležitosti pre odsúdených pracovať už počas výkonu trestu v rámci dôležitej súčasti penitenciárneho zaobchádzania – zamestnávania odsúdených.

1.2 Neformálne vzdelávanie odsúdených

Význam neformálneho vzdelávania v penitenciárnych podmienkach zdôrazňuje i Coates (2016, s. 3), keď uvádza, že „vzdelávanie vo väzení by malo jedincom poskytnúť zručnosti, ktoré potrebujú k rozširovaniu svojho potenciálu... Je to jeden z pilierov efektívnej resocializácie. Vzdelávanie by malo budovať sociálny kapitál a zvyšovať blahobyt väzňov počas ich trestu.“

Neformálne vzdelávanie prebieha v prostredí výkonu trestu odňatia slobody najmä v podobe rekvalifikačných kurzov a hromadných akcií – besied, prednášok a vedomostných kvízov. Tieto patria do tzv. osvetovej činnosti odsúdených, ktorá tvorí z andragogického hľadiska významnú súčasť záujmového vzdelávania odsúdených.

Ako uvádza *Vyhlasška 368/2008*, ktorou sa vydáva *Poriadok výkonu trestu odňatia slobody* (2008, § 45), na osvetových podujatiach spolupôsobia odborní zamestnanci ústavu, prokurátori a iné kvalifikované osoby, prípadne záujmové združenia občanov, cirkvi a náboženské spoločnosti a iné organizácie. Na besedy je možné pozvať umelcov, športovcov alebo vedeckých pracovníkov. Poveriť vykonaním prednášky alebo besedy je možné aj odsúdeného s odbornou spôsobilosťou.

Odsúdení sa podľa vonkajšej diferenciacie (rozčlenenie jednotlivých ústavov na výkon trestu odňatia slobody podľa troch stupňov strázenia – minimálny, stredný a maximálny stupeň) a vnútornej diferenciacie (rozčlenenie jednotlivých stupňov strázenia do diferenciacných skupín A – otvorené oddelenie, B – poloopené oddelenie, C – uzavreté oddelenie a D – oddiel doživotných trestov) zúčastňujú aj edukačných aktivít diferencovane:

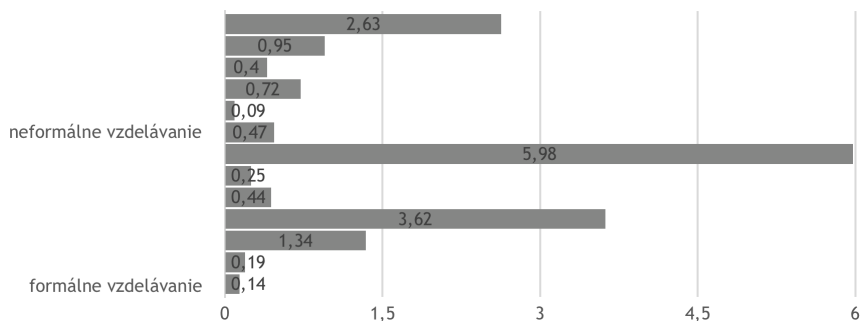
- ústavy s minimálnym stupňom strázenia – v skupinách A a B sa vytvára voľná ponuka aktivít, v skupine C o účasti odsúdeného rozhoduje pedagóg,
- ústavy so stredným stupňom strázenia – v skupine A sa vytvára voľná ponuka, v skupine B vhodná ponuka a v skupine C sa odsúdení na takýchto aktivitách zúčastňujú len so súhlasom pedagóga,

- ústavy s maximálnym stupňom stráženia – v skupine A i B legislatíva umožňuje vytváranie vhodných aktivít, v skupine C sa do aktivít odsúdený nezaraduje (*Vyhláška č. 368/2008*, ktorou sa vydáva *Poriadok výkonu trestu odňatia slobody*).

Z deviatich vnútorných diferenciačných skupín legislatívny rámec priamo povoľuje organizovanie a účasť na vzdelávacích, osvetových či voľnočasových aktivitách siedmim diferenciačným skupinám, teda väčšine populácie odsúdených.

Z hľadiska celkovej ponuky vzdelávacích aktivít možno konštatovať, že odsúdení sa zúčastňujú viac formálneho (takmer 6 % odsúdených), ako neformálneho vzdelávania (2,63 %) (Graf 2), čo svedčí o skutočnosti, že vzdelávanie odsúdených má predovšetkým inštrumentálny charakter a smeruje najmä k nadobudnutiu stupňa vzdelania či získaniu kvalifikácie, o ktorých sa predpokladá, že uľahčia odsúdenému po prepustení z väznice uplatnenie sa na trhu práce. V menšej miere je kladený dôraz na neformálne vzdelávanie, ktorým sa síce nezískava kvalifikácia, ale je nevyhnutné pre vyvážený komplexný rozvoj osobnosti a môže odsúdeného vybaviť kompetenciami potrebnými pre plnohodnotný život v spoločnosti. Z palety formálneho vzdelávania sa najviac odsúdených zúčastňovalo trojročného štúdia na strednej odbornej škole (3,62 %) a dvojročného štúdia na strednej odbornej škole (1,34 %). Neformálneho vzdelávania sa odsúdení zúčastňovali najmä v kurze pre negramotných (0,95 %) a jazykového kurzu (0,72 %). Na kurze pre negramotných, ktorý má rozsah 140 hodín, sa zúčastňuje najviac odsúdených za posledné roky, pričom dôvod je prozaický - ak je odsúdený zaradený do takéhoto kurzu, je podľa *Zákona č. 475/2005...* (§ 32) povinný sa na ňom pravidelne zúčastňovať. Napriek tomu sa ho každoročne zúčastňuje len priemerne 30–40 % negramotných.

Zbor organizuje i akcie neformálneho vzdelávania, výchovy, osvetu a skupinového sociálneho poradenstva, rôznorodo tematicky zamerané (napr. psychologická osveta, násilie páchané na ženách, rodinné a partnerské vzťahy, finančná gramotnosť, podmienky výkonu väzby a výkonu trestu a iné). Dostupné štatistické údaje neuvádzajú počet zúčastnených dospelých odsúdených, uvádzaný je len počet akcií, ktoré sa v jednotlivých rokoch zrealizovali. V roku 2021 sa zrealizovalo spolu 3 690 takýchto akcií pre odsúdených, z toho bolo 94 zabezpečených v spolupráci s externým subjektom (Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2021,

Graf 2: Prehľad percentuálneho podielu účasti odsúdených na formálnom a neformálnom vzdelávaní v roku 2021

Zdroj: Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2021 (2022)

2022). Najfrekventovanejšie zastúpenie majú aktivity tematicky zamerané na alkoholizmus a užívanie drog, osvety v oblasti výkonu trestu, zdravia a hygieny, sociálnych služieb a sociálneho zabezpečenia. Účast odsúdených na aktivitách edukačného charakteru je povinná v prípade celoustavných aktivít, ktoré majú osvetový charakter a sú zamerané na oboznámenie sa s ústavným poriadkom (režim a režimové činnosti, odievanie a ustrojovanie, stravovanie, korešpondencia, a i.).

Účast slovenských odsúdených na vzdelávaní je už dlhodobo až alarmujúco nízka – priemerne 6 % za posledné roky. Ide o dlhodobý trend a alarmujúca je skutočnosť, že ani desatina odsúdených sa nezúčastňuje vzdelávania v slovenských vezniciach. Pre porovnanie: „prieskum väzenského vzdelávania a prípravy v Európe v roku 2012 ukázal, že vo väčšine štátov Európskej únie bola účasť väzňov na väzenskom vzdelávaní a príprave nižšia ako 25 %“ (Crowley, 2019, s. 9). Dôvody tohto nepriaznivého stavu môžu variovať od individuálnych charakteristík odsúdených (napr. motivácia k vzdelávaniu, úroveň základných zručností) až po štrukturálne charakteristiky (napr. ponuka reflektujúca/nereflektujúca záujmy odsúdených, obmedzené možnosti vzdelávania väznených osôb a iné). Konkrétne dôvody nepoznáme, pretože nemáme dostatok dát kvalitatívnej či kvantitatívnej povahy, ktoré by nám ich pomohli identifikovať a pochopiť.

2. VYBRANÉ EMPIRICKÉ ZISTENIA O VZDELÁVANÍ ODSÚDENÝCH NA SLOVENSKU

Trend skúmania väznenstva je vo svete primárne založený na kvalitatívnej metodológii, nasvedčujú tomu i mnohé (staršie či novšie) zahraničné štúdie. Dirga (2016, s. 13) to zdôvodňuje tým, že procedúry kvalitatívnej metodológie sú užitočnejšie „...s ohľadom na možnosť zachytiť a detailne poznať perspektívy kľúčových aktérov, na ktorých je výskum zameraný.“ Výskum v slovenských väzniciach je príznačný limitmi, ktoré stanovuje Zbor, a tak je stále nedostatočný a parciálny. Pozornosť mnohých slovenských autorov (napr. Vanková 2018; Jusko, Temiaková & Papšo, 2018 a ďalší) sa zameriava najmä na osoby prepustené z výkonu trestu odňatia slobody, čoho najzásadnejším dôvodom je dostupnosť výskumného terénu.

Realizovať výskum v uzavretých, totálnych inštitúciách, je procesuálne pomerne náročné. Systematizáciu penologického výskumu zrealizoval Zbor zriadením analyticko-výskumného útvaru – referátu aplikovaného penologického výskumu na úseku výkonu trestu odboru výkonu väzby a výkonu trestu Generálneho riaditeľstva 1. januára 2016. V súvislosti so vznikom tohto útvaru Zbor vytvoril i dokument pod názvom Konceptcia aplikovaného penologického výskumu na roky 2016 až 2026 a dlhodobá orientácia analyticko-výskumnej činnosti v podmienkach Zboru väzenskej a justičnej stráže (2016), v ktorom sa uvádza (s. 7), že „Aplikovaný penologický výskum by mal teoretickou, analytickou, výskumnou a publikačnou činnosťou prispievať k tvorbe legislatívy a k formulovaniu trestnej politiky z hľadiska jej funkcionality, napĺňania cieľov a starostlivosti o personál, ktorý túto politiku reálne naplňa.“

Existujú dve možnosti realizácie výskumu: buď Zbor realizuje vlastné výskumné projekty, alebo sa realizuje výskum v projektových partnerstvách s inými inštitúciami. V špecifických prípadoch môžu výskum realizovať i študenti vysokých škôl. V takomto prípade však spolupráca prebieha najmä prostredníctvom dohody o spolupráci, pričom témy záverečných prác musia byť Zborom väzenskej a justičnej stráže schválené, v ideálnom prípade by mali korešpondovať s výskumnými zámermi uvedenými v spomínanej koncepcii. Zbor to zdôvodňuje tým, že výskumy študentov vysokých škôl boli nekoordinované, výsledky nemali pridanú hodnotu, pretože témy záverečných prác neboli určované potrebami Zboru, závery neboli využiteľné pri napĺňaní stanovených

cieľov aplikovaného penologického výskumu, výsledky neboli verifikovateľné a ich publikovanie buď neexistuje, alebo je atomizované v rôznych univerzitných periodikách bez možnosti oponentúry zo strany Zboru. Sme však presvedčení, že výskum v penitenciárnych podmienkach – nech je akýkoľvek, má vždy význam. Úlohou Zboru väzenskej a justičnej stráže, ako akejkoľvek inej štátnej inštitúcie, nemá byť primárne kontrola a prípadná „oponentúra“ výskumných zistení, rovnako ako cieľom výskumníka nie je kritika inštitúcie.

V predchádzajúcom období, pred existenciou spomínanej koncepcie, Zbor zafinoval, že výskum, ak bol povolený, mohol byť realizovaný len bez priameho kontaktu s obvinenými a odsúdenými. Tým bol výskumník mimo tohto prostredia determinovaný využitím jediného možného metodologického nástroja – dotazníka. Dôvody sú zrejmé – ochrana osobných údajov i etický aspekt realizácie takéhoto výskumu. V *Koncepcii aplikovaného penologického výskumu na roky 2016 až 2026 a dlhodobá orientácia analyticko-výskumnej činnosti v podmienkach Zboru väzenskej a justičnej stráže* však už takéto obmedzenie zafinované nie je, práve naopak, uvádza (2016, s. 14), že „Poznanie skutočnosti by sa malo opierať vždy o spoľahlivé kvantitatívne a kvalitatívne dáta,“ no zároveň sa tu dodáva, že „Nástrojom pre skúmanie a objasňovanie javov väzenskej reality sú aj štatistické zisťovania...“ Nie je preto jasné, či je v takýchto špecifických podmienkach v Slovenskej republike za určitých okolností povoľovaný aj kvalitatívny výskum, ktorého metodologické procedúry sú spravidla postavené na nevyhnutnom priamom kontakte s respondentmi tak, aby bolo možné skúmaný fenomén analyzovať do hĺbky.

V takto nastavených podmienkach vedeckého skúmania nie je prekvapujúce, že na Slovensku nedisponujeme dostatočnými poznatkami o tom, ako prebieha vzdelávanie odsúdených, do akej miery reflektuje spoločenské potreby a individuálne vzdelávacie potreby odsúdených a do akej miery prispieva k sociálnej rehabilitácii väzňov a ich spoločenskému uplatneniu po ukončení trestu odňatia slobody. K dispozícii je preto len malý počet výskumov vzdelávania odsúdených (Kováč & Šírová, 2008; Španková & Grenčíková, 2012; Lukáčová *et al.*, 2018; Kadlubeková 2015; Temiaková 2021) a niekoľko štúdií, ktoré sa prevažne zameriavajú na aspekty sociálnej starostlivosti a sociálnej práce s odsúdenými (napr. Vanková 2015, 2019, 2020 či Papšo 2011, 2018).

Preto, s cieľom ponúknuť aspoň čiastočný obraz o tom, ako prebieha vzdelávanie odsúdených v slovenských väzniciach, vychádzame z realizovaných výskumov prevažne Lukáčovej *et al.* (2018) a Temiakovej (2021).

2.1 Väzenský a vzdelávací systém – pohľad na ich kompatibilitu zo strany učiteľov odsúdených

Je možné v podmienkach väznice ako totálnej inštitúcie slobodne vzdelávať a dosahovať porovnateľnú kvalitu a výsledky vzdelávania v porovnaní s mainstreamovým vzdelávaním? Jedinečné, aj keď vzhľadom k metodológii výskumu limitované poznatky o pohľade učiteľov na školské vzdelávanie odsúdených priniesol výskum Lukáčovej *et al.* (2018). Išlo o kvalitatívny výskum realizovaný dizajnom zakotvenej teórie¹. Prebiehal na pôde strednej školy, kde boli realizované rozhovory s učiteľmi, ktorí vyučujú bežných študentov v škole a v poobedňajších hodinách vyučujú odsúdených. Preto nebolo potrebné koordinovať priebeh výskumu so Zborom väzenskej a justičnej stráže. Podrobnejšie informácie o metodológii výskumu je možné čerpať zo spomenutej štúdie (Lukáčová *et al.*, 2018).

Výskum Lukáčovej *et al.* (2018) bol zameraný na kompetencie učiteľov strednej školy, ktorí okrem žiakov v bežnom vzdelávaní vyučovali aj dospelých odsúdených mužov v ústave na výkon trestu odňatia slobody v trojročnom učebnom odbore. Zistenia výskumu predstavujú prínos pre pochopenie toho, ako totálna inštitúcia ovplyvňuje samotný proces vzdelávania odsúdených a všetkých kľúčových aktérov (škola ako externá inštitúcia vstupujúca do totálneho prostredia, učitelia pripravovaní na prácu s cieľovou skupinou detí a mládeže v slobodnom prostredí, väznica ako totálna inštitúcia s prísnyim súborom pravidiel, ktoré ju definujú a držia pri živote). Z výskumu vyplynulo, že pre formovanie podmienok organizácie a priebeh vzdelávania mali rozhodujúce slovo pravidlá ústavného režimu, ktorému sa škola snažila prispôsobovať obsah, formy aj metódy vzdelávania.

Uvádzame vybrané oblasti, ktoré v štúdiu (Lukáčová *et al.*, 2018) neboli v takejto podobe publikované. Z výpovedí učiteľov vyplynulo, že režim ústavu najviac ovplyvňoval priebeh vzdelávania v týchto oblastiach:

- výber odsúdených do vzdelávania – výber dospelých odsúdených do vzdelávania v našom výskume zabezpečoval ústav, pričom najdôležitejším kritériom neboli intelektové schopnosti odsúdeného a jeho individuálne vzdelávacie potreby, ale kritérium bezpečnosti (posudzuje sa riziko úteku,

1 Výskum bol realizovaný ako súčasť dizertačnej práce s názvom *Druhošancové vzdelávanie v podmienkach výkonu trestu odňatia slobody* (2015).

agresivita v správaní kandidáta na vzdelávanie). Následne posudzovala adeptov z hľadiska dĺžky ich trestu aj škola tak, aby bola čo najvyššia šanca, že vzdelávanie úspešne dokončia ešte pred prepustením z trestu. Učiteľ Peter povedal: „...my berieme len tých... čo stihnú dokončiť...“

- výber učebného odboru a učebného programu – ponuka vzdelávania nebola tvorená na základe záujmov a potrieb odsúdených, ale primárne potrebami väznice (najčastejšie murár, elektrikár, teda odbory, ktoré je možné uplatniť priamo pri prácach v ústave). Preferované boli dvojročné a trojročné učebné programy, ktoré sú menej náročné na obsah vzdelávania a zamerané predovšetkým na praktické vzdelávanie. Peter: „...lebo viete, pre nich je v podstate to praktické vyučovanie zaujímavejšie a prospešnejšie, pretože on keď bude zručný zvárač, tak sa uplatní a keď nebude vedieť slovenský jazyk, tak on s tým neurobí dieru...“
- výber formy štúdia – výber externej formy vzdelávania bol ovplyvnený snahou ústavu čo najmenej zasahovať do ústavného režimu, nenarušat denný režim odsúdených, nezvyšovať nároky na dozorujúcich príslušníkov v zmysle sprevádzania učiteľa v ústave. Externá forma štúdia umožňuje realizovať výučbu v blokoch s minimálnym striedaním učiteľov počas jedného dňa (každý pohyb, výmena a pod. je dôsledne kontrolovaný a strážený), na druhej strane ale predpokladá dôraz na seba vzdelávanie učiaceho sa, čo je v podmienkach väznice sťažené. Odsúdenému je znemožnené slobodne si vymedziť čas na vzdelávanie a domácu prípravu, tak isto je mu zamedzený prístup k zdrojom potrebným k štúdiu (chýbajúca študovňa, knižnica s odbornou literatúrou, chýbajúci prístup na internet). Väzenský režim jasne ukladá povinnosti (miesto, čas, trvanie) odsúdených a priestor pre súkromné štúdium je obmedzený, čo je v protiklade so všeobecnou mienkou o tom, že odsúdení majú vo väzení dostatočné podmienky na štúdium. Simpson (2003, s. 210) výstižne komentuje: „Permanentný hluk televízorov a hudby zo susediacich ciel, búchanie dvermi a zvuk zamykania a odomykania mreží problematizujú potrebnú koncentráciu na štúdium“.
- materiálno-didaktické vybavenie – oblasť, o ktorej prirodzene rozhoduje škola, bola v konečnom dôsledku podrobená súhlasu ústavu z hľadiska bezpečnosti. Škola si zabezpečovala didaktické pomôcky vo vlastnej réžii a vzhľadom k pravidlám ústavu boli v teoretickej výučbe obmedzené na meotar, USB kľúč a CD nosiče. Čokoľvek by chcel učiteľ použiť mimo schváleného zoznamu pomôcok, musí prejsť schvaľovacím konaním a kontrolou. Širšiu škálu didaktických pomôcok preto obmedzujú byrokratické postupy,

ktoré učitelia nie vždy majú záujem absolvovať. Miro: *„...mať tam počítač, to je celá škála, kým sa to povolí...je to administratívne náročné, keď niečo chcem...“* Podľa učiteľov preto nebolo možné vo vzdelávaní odsúdených použiť všetky pomôcky tak, ako v škole. V praktickej výučbe nebolo možné z priestorových dôvodov vybaviť dielňu rovnako ako v škole a opäť, dôraz bol kladený na evidenciu a kontrolu pracovného náradia. Čo sa týka učebníc, tie sa veľmi nepoužívajú, učitelia skôr xeroxujú materiály, ktoré rozdávať odsúdeným.

Osobitným problémom bol aj chýbajúci prístup na internet. Ústavný režim nepovoľuje dostupnosť internetu ani vo vyučovacom procese, učiteľ si môže priniesť na výučbu notebook, ale bez pripojenia na internet. Tento problém sa naplno prejavil v období pandémie, keď bola kontaktná výučba zrušená. Čiastočné informácie o tom, ako to vo väzení bolo so vzdelávaním počas pandémie, máme z prebiehajúceho a zatiaľ nepublikovaného výskumu s učiteľmi základnej školy, ktorí vzdelávajú odsúdených vo vzdelávaní na získanie nižšieho stredného vzdelania. Podľa slov učiteľky Zuzany, školy museli prejsť vo vzdelávaní odsúdených do dištančnej formy bez využitia online vzdelávania a spoľahnúť sa pri sprostredkovaní obsahu vzdelávania v jednotlivých predmetoch len na distribúciu učebných materiálov v tlačenej podobe prostredníctvom zamestnanca ústavu. Zuzana: *„...našťastie, že oni tam majú svojho pedagóga. Tak ja som s ňou komunikovala všetko online a jej som posielala aj materiály, ona nám spätnú väzbu... Dostala som sa tak po vrátnicu, že sme si podali nejaké veci, ale teraz to bolo fakt všetko dištančne.“*

- vzťahy medzi učiteľmi a odsúdenými učiacimi sa – vzťah učiteľa a vzdelávateľného odsúdeného bol silne ovplyvnený informačným embargom. Učitelia nedisponovali informáciami o civilnom ani väzenskom živote odsúdeného a mali zakázané ich od odsúdených získavať. Najmä pri nových študentoch preto pociťovali neistotu: *„...najhoršie je to v prvom ročníku, lebo tam sa vlastne s nimi spoznávam a neviem, čo si môžem dovoliť, takže vtedy človek tak zvažuje slová...“* (Jozef). Podľa učiteľov im to ústav zdôvodňoval rizikom manipulácie zo strany odsúdených. Vzťahy medzi učiteľom a odsúdenými majú byť preto neosobné a formálne, aby sa predišlo prípadným problémom.
- domáca príprava – denný režim neumožňoval odsúdenému slobodne si vymedziť čas na domácu prípravu. V ústave neboli podľa učiteľov vytvorené vhodné podmienky na domácu prípravu a štúdium (príprava mohla prebiehať len v celách, kde boli vzdelávaní rušení spolubývajúcimi). V ústavnej

knižnici neboli pre vzdelávaných k dispozícii študijné materiály. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo učitelia nezadávali odsúdeným domáce úlohy. Ďalším dôvodom nezadávanía domácich úloh bolo nedostatočné materiálne vybavenie študenta. Zdroje, ktorými odsúdení disponovali, boli značne obmedzené. Príkladom je papier, ktorý je v ústave vzácnym artiklom. Vyrábajú sa z neho cigarety, ktoré sú v ústave medzi odsúdenými platidlom. Ján: „...dáte im knižky, lebo mám nejaké, nedám im nové, staršie knižky, čo sú používané a po čase z tých knižiek začínajú chýbať strany...“ Domáca príprava nebola vzdelávaným odsúdeným priebežne zadávaná, pretože si učitelia uvedomovali, že ich podmienky na prípravu na vyučovanie sú výrazne obmedzené. Nároky na vyučovací proces a mediáciu obsahu boli preto vyššie na strane učiteľov, keďže vyučovacia hodina bola jediným priestorom na osvojenie si učiva vzdelávanými odsúdenými.

Viacere prvky vyučovacieho procesu nadobúdali rôzne charakteristiky v závislosti od toho, či išlo o teoretickú alebo praktickú výučbu. Všetci učitelia sa zhodli v názore, že pre odsúdených je praktické vzdelávanie užitočnejšie, pretože zvyšuje ich šance uplatniť sa na trhu práce po prepustení z výkonu trestu. Preto v praktickej výučbe nedochádzalo k redukcii obsahu vzdelávania, aby absolventi programu mali nadobudnuté najmä praktické odborné zručnosti. Potrebná redukcia v externej forme štúdia sa preto dotkla teoretickej výučby, čo učitelia zdôvodňovali väčším významom praktickej výučby, menším časovým priestorom na výučbu, nízkou úrovňou vzdelania a vedomosť odsúdených a limitovanými podmienkami na domácu prípravu a samoštúdium.

Ďalším rozdielom medzi teoretickou a praktickou výučbou bolo vnímanie náročnosti prípravy učiteľa na výučbu. Majstri praktickej prípravy boli denne nútení venovať dôslednú pozornosť a čas evidencii a kontrole pracovného náradia pred a po výučbe. Vytváranie vhodných podmienok edukácie v oblasti tvorby a využívania materiálneho a technologického zázemia výučby bolo silne obmedzené, pretože priestory v ústave určené na praktickú výučbu nebolo možné vybaviť takými strojmi a zariadeniami ako v bežnej škole.

Rozdielny charakter teoretickej a praktickej výučby sa premietal aj do rozdielnej miery aktivity učiteľov. Na rozdiel od teoretickej výučby, kde vzdelávaní odsúdení prevažne pasívne prijímali odovzdávaný obsah vzdelávania, bola praktická výučba zameraná na zvládnutie a dodržanie požadovaných

technologických postupov pri práci s materiálom, teda na okamžitý výsledok. To vyvolávalo vyššie nároky na aktivitu tak vzdelávaných odsúdených (samostatná práca), ako aj na učiteľa (majstra odborného výcviku). Učiteľ v praktickej výučbe musel voliť individuálny prístup, ktorý sa prejavoval intenzívnejšou interakciou so vzdelávaným.

Jozef: *„...každú jednu prácu, čo začíname robiť, zoberiem výkres, a každú jednu prácu najprv urobím ja, potom začínajú robiť, ale darmo, že im to všetko ukážem, predvediem, sústavne sa k tomu vraciame, takže ja sa tam nezastavím nikdy...“*

Uvedené odlišnosti teoretickej a praktickej výučby artikulované učiteľmi sa podieľali aj na rozdielnom hodnotení vzdelávania odsúdených ako celku. Učitelia teoretických predmetov hodnotili vzdelávanie vo väzenskom prostredí veľmi pozitívne, čo súviselo hlavne s vyššou úrovňou disciplíny odsúdených na hodinách (v porovnaní s disciplínou ich žiakov v škole).

Peter: *...napríklad zajtra ráno idem do väznice, tak skôr sa teším tam, ako keby som ten čas mal stráviť s našimi. Lebo lepšie sa učí, viete., lepšie sa učí s nimi, nemusíte nikoho upozorňovať, že buď ticho... dávaj pozor, oni sedia a pozerajú na vás.*

Naopak, učitelia praktických predmetov považovali vzdelávanie odsúdených za veľmi náročné a vyššiu mieru spokojnosti vyjadrovali skôr s učením v bežnej škole.

Jozef: *...že keď tu prídem tuná (do školy, pozn.), tak konečne vidím normálnych ľudí..., tu (v škole, pozn.) skôr človek má taký ten dobrý pocit zo svojej práce ako tam...“*

Rozdielne prístupy a postoje k odsúdeným, k príprave na vyučovanie či transferu učiva boli zaznamenané podľa toho, či išlo o učiteľa praktických alebo teoretických predmetov. Toto konštatovanie vyplýva však len z dát, ktoré sme spracovali od samotných učiteľov. Aj Mathews (2000) považuje za ťažké porozumieť tomu, prečo niektorí učitelia označujú vzdelávanie odsúdených za hodnotnú a produktívnu skúsenosť a iní za frustrujúcu a často tam vydržia len krátky čas. Pri hodnotení práce učiteľa, jeho pôsobenia v triede a jeho ďalších činností je nutné rátať s množstvom ďalších intervenujúcich faktorov, ktoré neboli predmetom výskumu (vzhladom na zvolený metodologický prístup).

Učitelia môžu predstavovať významný potenciál zmien organizačnej kultúry väzenia, v ktorom pôsobia cez transformovanie životov študentov, ktorí sú vzdelávaním obohacovaní. Zo zistení Lukáčovej *et al.* (2018) však vyplýva, že súčasne nastavený systém vzdelávania odsúdených na Slovensku

nevytvára pre učiteľov priestor podieľať sa na resocializácii odsúdených so všetkými svojimi kompetenciami, keďže sú limitovaní výhradne na mediáciu obsahu vzdelávania. Pritom napr. Bannon (2014) tvrdí, že pre učiteľov je možnosť pozitívne ovplyvňovať životy odsúdených dôležitým zdrojom ich spokojnosti s prácou. Učiteľia sú tí, ktorí prinášajú do neslobodného prostredia kúsok slobody. Trieda by mohla byť jedným z mála priestorov vo väzení, kde by mohla prebiehať voľne plynúca diskusia v relatívne bezpečnom prostredí neobmedzovanom prítomnosťou dozorujúcich (Yates & Frolander-Ulf, 2001). Podľa Lukáčovej *et al.* (2018) ale učiteľia deklarovali, že sa od nich neočakáva nič iné, ako transfer učiva, a že nie je žiaduce s odsúdenými nadväzovať vzťahy inej než formálnej podoby. Ukazuje sa, že takto nastavené vzdelávanie je dôsledkom striktných vnútorných pravidiel väznice, ktorá nevytvára dostatočne edukačne podnetné prostredie (Gehring & Puffer, 2004).

Uvádzané zistenia predstavujú pohľad učiteľov na vzdelávanie v podmienkach výkonu trestu odňatia slobody. Komplexnejší obraz o priebehu stredoškolského vzdelávania vo väzniciach by mohol byť doplnený pohľadom odsúdených učiacich sa v ďalšom výskume. Je pravdepodobné, že faktory ako dĺžka trestu, predchádzajúce vzdelávanie a celkový resocializačný posibilitizmus, zohrávajú dôležitú úlohu nielen v motivácii študovať, priebehu štúdia odsúdených, ale aj v spôsobe, akým je štúdium odsúdených a priebeh vzdelávania hodnotené ich učiteľmi. Informácie od nich sú ale ťažko dostupné, kvôli problematickému skúmaniu popísanému vyššie. Zaujímavé zistenia ale ponúkame z výskumu Temiakovej (2021), ktorá skúmala hodnotové preferencie vo vzťahu k vzdelávaniu, motiváciu a preferované oblasti neformálneho vzdelávania u dospelých odsúdených žien.

2.3 Hodnota vzdelania u odsúdených žien a ich motivácia k vzdelávaniu

Výskumnú vzorku tvorilo 186 dospelých odsúdených žien (1/3 základného súboru). Respondentkám bola v rámci výskumného nástroja predložená položka obsahujúca pätnásť hodnôt, na ktorej priradovali každej z nich mieru významnosti na štvorstupňovej škále (veľmi dôležité - skôr dôležité – skôr nedôležité – vôbec nedôležité). V škále boli zvolené základné hodnotové orientácie, a to:

- moderné materialistické (hedonistická orientácia ako Peniaze, Práca, Cestovanie, Umenie),

- moderné idealistické (integratívne hodnoty ako Priatelia, Partnerský vzťah, Deti) a tradičné hodnoty (zmysel pre poriadok v podobe hodnôt Tolerancia, Spravodlivosť, Dôstojnosť),
- konzervatívne hodnoty ako Zdravie, Rodina, Vzdelanie, Sloboda a nábožen- ská orientácia v podobe Viery v Boha).

Z výsledkov vyplýva, že spomedzi pätnástich hodnôt boli najvyššie skórované tradičné (konzervatívne) hodnoty (Zdravie na prvej pozícii), integra- tívne hodnoty zamerané na medziľudské vzťahy a rodinné štruktúry (Rodina na druhej pozícii, Deti – štvrtá pozícia) a tradičné hodnoty reflektujúce zmysel pre poriadok (Sloboda – tretia pozícia, Spravodlivosť – šiesta pozícia, Dôstojnosť – siedma pozícia). Najnižšie skórované hodnoty boli duchovné (Cestovanie – 15. pozícia, Umenie – 14. pozícia a Viera v Boha 13. pozícia). Vzdelanie sa umiestnilo až na desiatej pozícii z pätnástich ($M = 3,56$), a vzhľadom na premennú stupeň dosiahnutého vzdelania, paradoxne, hodnotu Vzdelanie najnižšie skórovali odsúdené so základným vzdelaním (Temiaková, 2020).

Vzdelanie sa v hodnotovom rebríčku odsúdených žien objavilo pomerne nízko (obdobne je to tak napríklad aj u bulharských odsúdených žien, ako preukázal prieskum Boyadjieva, Milenkova, Gornev, Petkova & Nenkova, 2008). Nielen že ho najnižšie skórovali práve odsúdené so základným vzde- laním, ale i v celkovej pozícii u respondentiek, bez ohľadu na ich stupeň vzde- lania, získalo až desiatu pozíciu z pätnástich. Dôvodov takejto nízkej preferencie vzdelania môže byť niekoľko; odsúdené si zjavne neuvedomujú potrebu a význam vzdelávania pretože väčšina z nich vzdelaná nie je, čo môže prameniť v predčasnom ukončení školského vzdelávania a súvisiacimi nega- tívnymi skúsenosťami so vzdelávaním a častejšími problémami s učením sa, ktoré vedú k ďalšej frustrácii a odrádzajú od ďalšieho vzdelávania. To potvrdzuje napríklad i výskum v Slovinsku (Vermeersch & Vandembroucke, 2009), v ktorom odsúdené uvádzali ako dôvody predčasného ukončenia školského vzdelávania stratu motivácie, drogovú závislosť a problémy s učením sa. Navyše, hodnotové preferencie odsúdených môžu byť aj iné, než proklamované a sociálne žiaduce – to je jeden z limitov kvantitatívneho výskumu v tomto prostredí.

Temiaková (2021) tiež zisťovala dôvody účasti odsúdených žien na vzde- lávaní. Na základe teoretických východísk (napr. Turek, 2008; Knowles, Holton & Swanson, 2005) a výsledkov parciálnych prieskumov (Hladílek,

2009; Španková & Grenčíková, 2012; Šauerová, 2013) boli faktory motivácie dospelých odsúdených kategorizované v dotazníku nasledovne:

- faktory vonkajšej motivácie – plnenie očakávaní iných osôb (rodina, priatelia, pracovníci Zboru väzenskej a justičnej stráže) a systému (povinnosť, vidina podmieneného prepustenia, hodnotenie vo výkone trestu, účasť iných odsúdených),
- faktory vnútornej motivácie – kompenzovanie nedostatkov vo vzdelávaní za účelom uplatniteľnosti v profesijnom živote a adaptácie v socio-kultúrnom živote, presvedčenie o význame vzdelávania, nadväznosť vzdelávania na záujmy, skutočný záujem o poznanie, útek od problémov vyplývajúcich zo životnej situácie, vyplňanie voľného času a nadväzovanie sociálnych kontaktov.

Faktory vnútornej motivácie označovalo viac odsúdených, než faktory vonkajšej motivácie. Najväčším počtom respondentiek bolo označené sebazdokonaľovanie (46,7 %), potom zaradenie sa do spoločnosti po prepustení z výkonu trestu odňatia slobody (33,3 %), vzdelávanie ako spôsob trávenia voľného času (31,7 %) a nástroj získania práce po prepustení (29 %). Naopak, medzi vonkajšími faktormi sa ako najfrekvencovanejšie ukázalo lepšie hodnotenie vo výkone trestu (27,4 %), povinná účasť (23 %) a vzdelávanie ako jedna z okolností podmieneného prepustenia (22,5 %). Pri variante otvorenej odpovede na túto položku „iný dôvod (prosím, uveďte)“ respondentky najčastejšie uvádzali odpovede ako „*velký osobný záujem*“, „*baví ma to*“, „*chcem sa učiť*“, „*cítim to tak a nerobím to účelovo*“, z čoho je u týchto respondentiek zjavne proklamovaná vnútorná motivácia ku vzdelávaniu.

Z tých respondentiek, ktoré sa zúčastňovali na vzdelávacích aktivitách v ústave na výkon trestu odňatia slobody vyplynulo, že vzdelávacia ponuka je len podľa 8 % odsúdených žien úplne dostatočná, podľa 2 % dostatočná, podľa 14 % nedostatočná a až 20 % sa nevedelo, resp. nechcelo vyjadriť. Zaujímavé bolo, že čím vyššie bolo dosiahnuté vzdelanie odsúdených, tým viac hodnotili ponúkané vzdelávacie aktivity ako menej uspokojivé. So vzdelanosťou teda rastie dopyt po ďalších vzdelávacích akciách z čoho usudzujeme, že aj v totálnych inštitúciách platí tzv. Matúšov efekt. Z hľadiska veku najmenej uspokojivo hodnotili vzdelávaciu ponuku najmladšie respondentky – odsúdené vo veku 19 až 21 rokov, 26 až 30 rokov (takmer 25 % z nich) a stredne dospelé vo veku 31 až 45 rokov (taktiež okolo 20 %). Čím boli odsúdené mladšie, tým

sa chceli vzdelávať viac a ponuka vzdelávacích aktivít, ktorej sa zúčastňovali, bola z ich pohľadu nepostačujúca. (Temiaková, 2021)

Ukázalo sa tiež, že čím boli ženy odsúdené na dlhší výkon trestu, tým viac hodnotili ponuku ako nedostatočnú - až 40 % žien odsúdených na dlhodobé tresty (nad 15 rokov) hodnotilo vzdelávaciu ponuku ako nedostatočnú. Temiaková (2021) to dáva do súvisu s obmedzeným prístupom k vzdelávacím a kultúrno-osvetovým aktivitám, hoci práve takéto odsúdené, ako vyplynulo z odpovedí respondentiek („vzdelávanie je s dlhodobými trestami nereálne“, „mrzí ma, že nemám možnosti [vzdelávať sa]“ – respondentka v maximálnom stupni stráženia, „rada by som sa, ale pre stredný stupeň málo možností“ (vonkajšia diferenciácia, pozn. autorov)), vnímali potrebu vzdelávania najcitlivejšie, ako jeden z mála spôsobov sebarealizácie a trávenia voľného času v tomto prostredí. Paradoxom je, že aj Európsky výbor na zabránenie mučeniu a neludskému či ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu (skrátene CPT) slovenské väzenstvo už dlhodobo upozorňuje (2019), že čím je dlhšia doba uväznenia, tým by sa mal odsúdeným ponúkať pestrejší režim, že dlhodobý či doživotný trest neznamena, že sú odsúdení nebezpeční a že je potrebné, aby sme ustúpili od uzamykania odsúdených po väčšinu času na cele a pristúpili k ich integrácii do hlavného prúdu väzenskej populácie, napríklad prostredníctvom poskytovania voľby spôsobu, ako budú tráviť čas, čím sa posilňuje ich autonómia a osobná zodpovednosť, poskytnutím individualizovaných plánov odňatia slobody a psychologickou podporou.

Pri porovnaní ponuky vzdelávania s preferenciami respondentiek (vyberali zo zoznamu štrnástich tematických oblastí s možnosťou výberu viacerých odpovedí prípadne doplnenia) sa ukázalo, že najviac preferovanou oblasťou vzdelávania boli jazykové kurzy (takmer 50 %). Druhý najväčší záujem odsúdených bol o kurzy práce s počítačom (43 % odpovedí), potom o vzdelávanie zamerané na komunikáciu s ľuďmi (takmer 29 %). Najmenší záujem prejavili odsúdené ženy o témy ako politické dianie (necelých 5 %), 6 respondentiek uviedlo iné oblasti, napríklad psychológia, umenie, stavebný či automobilový priemysel (vo vzťahu k zamestnaniu, ktoré vykonávali pred nástupom do výkonu trestu). Respondentky tiež uvádzali, že by preferovali športové aktivity či ručné práce, teda rôzne záujmové krúžky. U odsúdených prevládal záujem o vzdelávanie v témach, ktoré sú využiteľné najmä v ďalšom uplatnení sa na trhu práce po prepustení, no zjavný bol aj záujem o oblasti, ktoré sa pracovného života netýkali a súviseli s rodičovskou rolou, ktorú zastávajú v civilnom

živote (75 % odsúdených žien uviedlo, že má deti, len 16 %, že sú bezdetné). Ďalším paradoxom je, že napriek proklamovanému záujmu respondentiek sa v roku, kedy sme vo väznici realizovali výskum (Temiaková, 2021), nezúčastnila rekvalifikačného kurzu ani jediná odsúdená žena. Dôvody môžu byť dva – buď respondentky neprejavili o takéto vzdelávanie reálny záujem (a odpovede v dotazníku sú tak sociálne žiadúceho charakteru), alebo takéto vzdelávanie nebolo ani realizované. Ide o pomerne paradoxnú situáciu, keďže celosvetové trendy akcentujú existenciu doplnkových programov pre odsúdené s cieľom uľahčiť ich zapojenie do prípravy a priebehu ich opätovného začleňovania do spoločnosti. Ako uvádza Panayotopoulos-Cassiotou, (2008) ženy (ako aj celá populácia odsúdených – poznámka autorov) by mali mať prístup k rozmanitému odbornému a občianskemu vzdelávaniu prispôbenému požiadavkám trhu práce, a aj Európska komisia v jej správe (s. 9–10) vyzýva členské štáty, „...aby investovali viac prostriedkov do rozvoja programov zameraných na zvyšovanie úrovne gramotnosti, programov celoživotného vzdelávania a odbornej prípravy vo väzeniach, ktoré budú prispôbené požiadavkám trhu práce a budú môcť viesť k získaniu diplomu...“.

ZÁVER

Diskusia o vzdelávaní odsúdených je v slovenských odborných kruhoch minimálna a do značnej miery súvisí s limitovaným prístupom výskumníkov do prostredia totálnej inštitúcie. V našej štúdií sme chceli prispieť k zodpovedaniu otázky, či je vzdelávanie odsúdených na Slovensku orientované na pozitívne zmeny na strane odsúdených, alebo skôr prispieva k plneniu funkcií väznice. Z mála výskumov, ktoré v tejto oblasti máme k dispozícii možno vyvodit' záver, že poskytované vzdelávanie vo väzniciach nereflektuje vzdelávacie potreby odsúdených, ale je skôr zamerané na plnenie zákonom predpísaných a pre zabezpečenie fungovania väznice nevyhnutných činností. Ponuka neformálneho vzdelávania (napr. rekvalifikačné kurzy) sa podľa výskumu Temiakovej (2021) nepripravuje na základe analýzy vzdelávacích potrieb odsúdených, ktorí prejavili záujem o iné oblasti vzdelávania, než aké im boli ponúkané. Obdobne, ako uvádza Lukáčová *et al.* (2018) je tomu aj v prípade formálneho školského vzdelávania, ktoré je realizované ako využitie príležitosti obojstranne výhodnej spolupráce medzi konkrétnym ústavom a strednou školou. Vzťahy medzi učiteľmi a učiacimi sa režimovo nastavujú tak, aby boli formálne

a rámcované výhradne komunikáciou súvisiacou so vzdelávaním. Priebeh vzdelávania bol podriadený potrebám väznice a limitom jej režimových opatrení (čas, forma, prostriedky). Takto nastavený systém vzdelávania smeroval k tomu, aby bol čo najmenej narušovaný ústavný režim. Z učiteľa či vzdelávateľa odsúdených sa tak už z princípu nemôže stať partner či faclitátor vo vzdelávaní, jeho rola je redukovaná na odovzdávateľa poznatkov.

Je potrebné si ďalej klásť otázky o možnostiach vzdelávania v procese resocializácie odsúdených a primerane na ne teoreticky a empiricky reagovať. Vzdelávanie nesporne má významný potenciál, ktorý by mohol byť využívaný v prospech žiaducich osobnostných zmien odsúdených a transformácie ich životov mimo múrov väznice. Znamenalo by to ale potrebu zmeny prístupu väznice k vzdelávaniu, ktoré by už nebolo len jednou z foriem zaobchádzania s odsúdenými, ale ako píše Braggins & Talbot (2005) stalo by sa súčasťou celkového prístupu väznice k učeniu, kde „učenie sa je vnímané ako aktivita, v ktorej je zapojený každý a každý participuje na spoločnom celi“. Oblasť vzdelávania odsúdených by sa mala stať dôležitou súčasťou diskusie o humanizácii väznenstva s akcentom rozširovania práv odsúdených aj v tejto oblasti. Za týmto účelom by však bolo nevyhnutné vpúšťať za svoje múry i výskumníkov a povoľovať im nie len kvantitatívny, ale primárne najmä kvalitatívny výskum, ktorý by pomohol odhaliť to, čo sa vo vzdelávaní odsúdených a ich učení (sa) deje, vrátane aspektov, ktoré tieto procesy ovplyvňujú. Len realizáciou výskumov je možné odhaľovať skutočnosť, nezisťovať len status quo, ale ho aj meniť, a ponúkať odpovede nie len na otázku „Ako?“, ale aj „Prečo?“.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0018.

LITERATÚRA

- Bannon, S. (2014). Why Do They Do It? Motivations of Educators in Correctional Facilities. *Saint Louis University Public Law Review*, 33(2), 301–315. <https://scholarship.law.slu.edu/plr/vol33/iss2/5>
- Boyadjieva, P., Milenkova, V., Gornev, G., Petkova, K., & Nenkova. D. (2010). *The Role of Bulgarian Educational Institutions for Promotion of Access of*

- Adults to Formal Education*. Sofia: Institute of Sociology – Bulgarian Academy of Sciences.
- Braggins, J., & Talbot, J. (2005). *Wings of Learning: The Role of the Prison Officer in Supporting Prisoner Education*. London: The Centre for Crime and Justice Studies.
- Coates, D. S. (2016). *Unlocking Potential: A Review of Education in Prison*. London: Ministry of Justice. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/524013/education-review-report.pdf.
- Crowley, M., ed. (2019). *The Rehabilitation and Social Reintegration of Women Prisoners: Implementation of the Bangkok Rules*. Bangkok: Penal Reform International and Thailand Institute of Justice. https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2019/05/PRI_Rehabilitation-of-women-prisoners_WEB.pdf
- Dirga, L. (2016). Jak se mluví za mřížemi: (tajná) mluva odsouzených v českých věznicích. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. 8(1), 7–23.
- Ferenčíková, Z. (2020). Skúmanie konkrétnych možností, limitov a perspektív ukladania trestu odňatia slobody v neštátnych ústavoch na výkon trestu odňatia slobody v Slovenskej republike vzhľadom na právne a mimoprávne záruky zákonnosti. *Štát a právo* 4(7), 300–336. <https://doi.org/10.24040/sap.2020.7.4.300-336>
- Gehring, T., & Puffer, M. (2004). *Integral Correctional Education: Three Explanatory Essays*. San Bernardino: California State University Center for the Study of Correctional Education.
- Hladílek, M. (2009). *Kapitoly z obecné didaktiky a didaktiky vzdělávání dospělých*. Prague: UJAK.
- John Howard Society of Alberta. 2002. *Inmate Education*. https://www.johnhoward.ab.ca/wp-content/uploads/docs/InmateEducation_2002.pdf
- Jusko, P., Temiaková, D., & Papšo, P. (2018). Education of the Convicts Serving their Prison Terms in the Slovak Republic. *Hungarian Educational Research Journal*, 8(4), 70–79.
- Kadlubeková, D. (2015). *Penitenciárna a postpenitenciárna edukácia dospelých*. Banská Bystrica: Belianum.
- Knowles, M. S., Holton, III, E. F., & Swanson, R.A. (2005). *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development*. Amsterdam: Elsevier.
- Koncepcia aplikovaného penologického výskumu na roky 2016 až 2026 a dlhodobá orientácia analyticko-výskumnej činnosti v podmienkach Zboru

- väzenskej a justičnej stráže. (2016) Bratislava: Zbor väzenskej a justičnej stráže.
- Kováč, A., & Šírová, L. (2008). Vybrané aspekty teórie a praxe vzdelávania odsúdených. In *AEDUCA festival '07* (pp. 1–9). Olomouc: Univerzita Palackého.
- Langelid, T., Mäki, M., Raundrup, K., & Svensson, S. eds. (2009). *Nordic Prison Education: A Lifelong Learning Perspective*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Lukáčová, S. et al. (2018). Prison education in Slovakia from the teacher's perspective. *Journal of Prison Education and Reentry*, 5(1), 63–79.
- Mathews, S. (2000). Each Day is a Challenge: Paving the Way for Success in the Prison Classroom. *Journal of Correctional Education*, 51(1), 179–182.
- Panayotopoulos-Cassiotou, M. (2008). *Správa o osobitnej situácii žien vo väzení a o dosahu uväznenia rodičov na sociálny a rodinný život* (2007/2116(INI)). Dokument na schôdzu Európskeho parlamentu. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2008-0033_SK.html#title1.
- Papšo, P. 2011. *Resocializácia odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody*. Banská Bystrica: UMB.
- Rozkaz generálneho riaditeľa Zboru väzenskej a justičnej stráže č. 7/2009 o vzdelávaní a organizovaní záujmových aktivít a aktivít vo voľnom čase obvinených a odsúdených.
- Správa pre vládu Slovenskej republiky o návšteve Slovenskej republiky, ktorú uskutočnil Európsky výbor na zabránenie mučeniu a neludskému či ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu (CPT) v dňoch 19. až 28. marca 2018. (2019). <https://rm.coe.int/168094fd72>
- Simpson, O. (2003). *Student Retention in Online, Open and Distance Learning*. London: Kogan Page.
- Šauerová, M. (2013). Motivace odsouzených mužů ve výkonu trestu k účasti na celoživotním vzdělávání. In Veteška, J. & Salivarová, J. eds., *Vzdělávání dospělých: Příležitosti a úskalí v globalizovaném světě* (pp. 141–160). Praha: Educa Service.
- Španková, J. & Grenčíková, A. (2012). Význam vzdelávania vo výkone trestu odňatia slobody. *Aktuální otázky sociální politiky – teorie a praxe*, VI: 99–106.
- Taxman, F. S. (1998). Reducing Recidivism Through a Seamless System of Care: Components of Effective Treatment, Supervision, and Transition Services in the Community. *Treatment and Criminal Justice System Conference, 1998*. Washington: Office of National Drug Control Policy. <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/171836NCJRS.pdf>

- Temiaková, D. (2021). *Vzdelávanie žien v penitenciárnych podmienkach*. Nitra: UKF.
- Temiaková, D. (2020). Value Orientation of Convicted Women in Slovakia in Relation to their Age and Education. *Ad Alta*, 10(02), 321–325. <https://doi.org/10.33543/1002>
- Turek, I. (2008). *Didaktika*. Bratislava: Iura Edition.
- Aktualizovaná Koncepcia väznenstva Slovenskej republiky na roky 2011 až 2020. (2011). <https://knowwww.eu/nodes/5d9f34fb9b20d4adce9ad43b>
- Vanková, K. (2018). Social Curatorship in Provision of Social Services in Post-Penitentiary Care. *The Journal of Social Sciences Research*, 4(12), 571–581.
- Vanková, K. (2019). *Postpenitenciárna starostlivosť v kontexte sociálnej práce a sociálnych služieb*. Nitra: UKF.
- Vanková, K. (2020). *Penitenciárna a postpenitencárna starostlivosť v teórii a praxi*. Nitra: UKF.
- Vermeersch, L. & Vandenbroucke, A. (2009). *The Access of Adults to Formal and Nonformal Adult Education*. Leuven: Higher Institute for Labour Studies. https://lirias2repo.kuleuven.be/bitstream/handle/123456789/266442/R1338_Country_report_SP5.pdf?sequence=2.
- Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky č. 368/2008 Z.z.
- Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky č. 500/2013 Z.z., ktorou sa mení a dopĺňa vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky č. 368/2008 Z. z., ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody.
- Warner, K. (2007). Against the Narrowing of Perspectives: How Do We See Learning, Prisons and Prisoners? *Journal of Correctional Education*, 58(2), 170-183.
- Yates, M. D., & Frolander-Ulf, M. (2001). Teaching in Prison. *Monthly Review*, 53(3). <http://monthlyreview.org/2001/07/01/teaching-in-prison>.
- Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2021 (2022). Bratislava: Zbor väzenskej a justičnej stráže. <https://www.zvjs.sk/file/d649e184-6d37-4456-914a-9774de491367.pdf>
- Zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon).
- Zákon č. 475/2005 Z. z. o výkone trestu odňatia slobody.
- Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve.

Kontakt

doc. PhDr. Dominika Temiaková, PhD.: dtemiakova@ukf.sk

Mgr. Silvia Lukáčová, PhD.: silvia.lukacova@unipo.sk

doc. PhDr. Marek Lukáč, PhD.: marek.lukac@unipo.sk

<https://doi.org/10.11118/lifele20231301051>

